

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАД-КОРПОРАЦІЙ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА ПРИКЛАДІ ІТАЛІЇ, ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНИ

Цогла А.,

здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету Ужгородського національного університету

В статье проанализированы основные формы реализации общины-корпорации в эпоху Средневековья. Охарактеризованы их правосубъектность и структура организации. Исследована эволюция становления, исторические и территориальные особенности деятельности. Также описаны детерминанты которые имели наибольшее влияние на эти публично-частные организации.

Ключевые слова: общество-корпорация, средневековья, местное самоуправление

У статті проаналізовано основні форми реалізації громади-корпорації в епоху Середньовіччя. Охарактеризовано їх правосуб'єктність та структуру організації. Досліджено еволюцію становлення, історичні та територіальні особливості діяльності. Також описані детермінанти, що найбільше вплинули на ці публічно-приватні організації.

Ключові слова: громада-корпорація, середньовіччя, місцеве самоврядування

The article deals with the basic forms of realization of community-corporation in the Middle Ages. It characterizes their legal personality and organization structure. The article researches the evolution of development, historical and territorial characteristics of the activity. Also describes the determinants that had the greatest impact on these public-private organizations.

Keywords: community-corporation, the Middle Ages, local government

Становлення держав в епоху середньовіччя вимагало оптимізації їх структури, державного апарату та інститутів влади. В залежності від регіону, історичних, економічних та політичних факторів наслідками цього процесу стало утворення громад-корпорацій.

На сучасному етапі розвитку України гостро поставило питання реформування місцевого самоврядування і надання якіснішого змісту правосуб'єктності територіальним громадам. Тому розуміння еволюції становлення середньовічних громад в країнах інститути місцевого самоврядування яких стали основою формування континентальної системи місцевого самоврядування дасть можливість зрозуміти механізм реалізації правоздатності та дієздатності громад – корпорацій.

Істореографія проблеми має фрагментарний доробок, який насамперед складається з праць українських та закордонних науковців. У працях цих вчених приділено уваги різним аспектам правового статусу місцевого самоврядування та історії становлення корпоративних громад. Автор використав праці таких вчених як Кравченко В. В., Ж. Карпантьє, С. Д. Сказкін, В. І. Рутенберг, Макаруч В. С..

Дослідити історію становлення громад-корпорацій в епоху середньовіччя, проаналізувати їх конституційно-правовий статус та закономірності їх еволюції.

Розпад Римської імперії призвів до формування нових державних утворень. І хоча їхня форма і зміст могли відрізнятися досить суттєво але в більшості з них була спільна основа – система норм успадкованих або рицепійованих від колишньої метрополії. Насамперед для розуміння еволюції становлення буде доцільніше проводити аналіз щодо трьох рівнів: територіально-централізованого (Франція, Німеччина, Італія), локально-централізованого (Ганзійська ліга, Ломбардська ліги, ліга Сан-Джезіо)

та локально-децентралізованого (громади міст Феррари, Сент-Омера, Флоренції та ін.).

Норми права що регулювали правосуб'єктність територіальних громад були досить диференційованими. Вони могли виступати як система норм (Любекське право, Магдебурзьке право, Кульмське (Хелмінське) право), у формі конституційних актів або у вигляді кодифікаційних актів.

Початок боротьби за права громад більшість вчених пов'язує з революціями так званих «комун». Французькі вчені, зокрема Жан Карпантьє, вважають, що першою історичною сформованою комуною була комуна Ле-Ману. Можна виокремити 3 детермінанти, що сформували цю публічно-приватну організацію: економічна складова (ремесло і торгівля), соціальна страта (бюргерство «bourgeoisie») та політична – місто комуна [5; с. 160]. Російський вчений С. Д. Сказкін звертає увагу, що опис цих подій можна знайти вже в хроніках IX століття, наприклад в Італії – це хвилі невдоволення в Кремоні (850 рік), Модені (891 рік) та Турині (897 рік – відправлення у вигнання єпископа). В південній Німеччині перша згадка про боротьбу за права громад пов'язують з повстанням у Вормсі в 1073 році, а в північній Франції це місто Камбре (повстання 1077 року) [11; с. 223]. Однак автор вважає, що політична організація територіальних громад у «міст комун» було наслідком синтезу економічних та соціальних факторів.

Кравченко В. В. зазначає, що в епоху комунальних революцій почалася і кодифікація норм муніципального права. Так, своєрідним засобом правового закріплення комунального самоврядування стали перші хартії середньовічних міст Італії, метою яких було закріплення прав (насамперед, права на створення виборних органів міського самоврядування) та привілеїв міської громади, особистої свободи та майнових прав її членів, системи управління

містом, повноважень, структури й порядку формування органів міського самоврядування. А попередниками хартій були зібрання норм, яким присягали консули і жителі північноіталійських міст. [7; с. 374-375] Д. Заяць водночас вважає, що на відміну від західноєвропейських міських хартій, у традиції Центрально-Східної Європи утвердився термін привілей, однак з тією відмінністю, що відповідником статуту територіальної громади треба вважати радше «базовий» так званий магдебурзький привілей, а всі інші пізніші привілеї фігурують у формі підтвердження давніх вольностей або у формі їх розширення чи деталізації положень. [4; с. 212-213] Слід звернути увагу на те, що визначена хартіями структура органів міського самоврядування була надзвичайно строкатою та залежала від багатьох чинників - згоди короля чи сеньйора, співвідношення сил в міському населенні тощо. Автор вважає, що в різні періоди часу це визначалось політичним та економічним домінуванням та застосуванням сили примусу.

У сучасних французьких джерелах виділяють кілька типових моделей середньовічного комунального управління: комунальну систему північнофранцузьких міст і міст Фландрії, консулат південнофранцузьких комун, подестат середземноморських комун Франції та Італії. [7; с. 374] Кравченко В. В. наводить приклад комунальної системи першого типу до якої належить організація самоврядування в місті Камбре на півночі Франції у період від 1077 по 1226 рр. Так, на чолі міського управління стояла рада у складі 140 осіб, що обиралася членами комуни. Рада призначала відповідальних за будівництво та облаштування міських укріплень, міських будівель громадського призначення, доріг тощо. Судову владу в місті здійснювали два трибунали - з кримінальних і з цивільних справ. [7; с. 375] Куйбіда В. зазначає, що комуна обирала голову ради - мера. Також до прав комуни він відносить регулювання фінансової системи та встановлення податків. Міста звільнялись від сеньйоральних повинностей але виплачували взамін невелику ренту, а у випадку війни надавали підтримку у вигляді організації невеликого військового загону. [8; с. 16] Перемога французьких громад-корпорацій у боротьбі з феодалами призвела до того що цenz за землю і будинки який раніше сплачувались феодалам перетворювався у податок який сплачувався у бюджет громади. Члени ради яку обирали жителі французьких громад-корпорацій називалися ешавени. Їх очолював мер. До функцій ради входило судочинство, фінансові, адміністративні функції та організації безпеки громадян. Всі жителі громади були військовозобов'язаними. [1; с. 80-81] Таким чином громада-корпорація мала однорівневу систему управління. Вона була наділена досить широкою автономністю у прийнятті рішень, що реалізовувалась через компетенцію та владні права громади. Наявність військової повинності та обов'язку сплати податку у вигляді ренти свідчать про залежність. Саме тому автор вважає, що громада-корпорація хоч і володіла економічним та політичним

квазі суверенітетом але виступала лише як органічна частина більш складної багаторівневої структури організації влади.

Консулат був поширений в південних регіонах Франції та в Італії, зокрема на півночі та в центрі. Він був наслідком історичних традицій та впливу Римського права. В кінці XI століття завдяки руху патаренів почалось утворення комуни в Мілані, перший спогад про неї зустрічається в 1098 році, а в XII столітті утворилась колегія консулів. В кінці XI століття комуни утворились в Пізі, Асті та інших містах. Внаслідок цього влада перейшла від рук феодалних сеньйорів до представників комуни - колегії консулів. [3; с. 22-23] У Флоренції влада до комуни перейшла в 1115 році. До комуни перейшли такі повноваження як управління внутрішніми справами міста, врегулювання торгово-ремісничих спорів, збір податків і карбування монет. Також Флоренція почала проводити власну зовнішню політику. Встановлення влади комуни у Флоренції у 1115 році вважається початком існування самостійної Флорентійської республіки. [10; с. 29]

Колегія консулів в залежності від міст мала різний склад від 4 до 20 осіб. Наприклад у Флоренції вона складалась з 12 чоловік. Обрання відбувалось від 3 станів: від знаті (капітони), вальвасорів і торговці. Консули від знаті мали на початку більші права ніж інші, а консули від торговців займались лише господарськими справами. Збирання податків, мита, судові справи, організація війська все це входило до компетенції консулів. Також існувала рада довірених осіб - «Креденці». Вони виконували роль законодавчого органу. Найвищим представницьким органом ранньої комуни у Флоренції були загальні збори громадян («парламенто»), що скликалися чотири рази на рік, зі складу яких обиралася Рада з законодавчими функціями. У Раду входило близько 150 чоловік, що в основному представляли найбільш заможних жителів міста. Кожні два місяці двоє з них ставали керівниками комуни. В середині XII століття комуна Модени змусила феодалів переїхати в місто, прийняти громадянство, передати частину майна та платити податки. Все більше людей переходили від землеробства до ремісництва й торгівлі. Тому економічні фактори змусили ці верстви населення об'єднувати зусилля для політичної боротьби з феодалами, спільні закупівлі сировини, фактори конкурентної боротьби. А відтак почали виникати гільдії. Керівниками гільдій обирались консули. Завдяки підтримці гільдій торговців, а інколи й ремісників почали обирати в управління громади-корпорації, а це посилювало їх політичний вплив. Завдяки економічній трансформації громади-корпорації зменшувалась політична та економічна роль феодалів, які втрачали прибутки, власність, землю. Тому не дивно, що відбулась і зміна податкової системи. [6; с. 74] Панщина як земельна рента витіснялась транспортною повинністю, а в умовах втрати земельної власності відбувся розпад доменіальної системи. Сільські громади змогли з часом обирати незалежну від сеньйорів адміністрацію,

що надавало їм фактичного статусу «громади-корпорації». В боротьбі з феодалами сільські громади отримували особисту свободу. [12; с. 93] Автор прийшов до висновку що громади-корпорації на півдні Франції, в центральній та північній Італії, періоду консулату, мали складну багаторівневу систему управління. Політичні та економічні права мали тільки громадяни «громади-корпорації». Від загальних зборів обирались представники в законодавчий орган. Виконавчі та законодавчі функції були розділені. Колегія консулів була станово-представницьким виконавчим органом. Предмет відання консулів залежав від стану який репрезентували консули. Компетенція громади-корпорації включала навіть такі важливі для незалежної держави функції суверена як фіскальна (збір податків, мита) та емісійна, проведення незалежної зовнішньої та внутрішньої політики.

В 1154 році Фрідріх I Барбаросса почав боротьбу з комунами північної Італії. Він захопив багато міст, деякі зруйнував, а в 1158 році на Ронкальському сеймі були переглянуті права міст. За допомогою Болонських юристів було відновлено законодавство Юстиніана за яким «все, що прийняте володарю - те має силу закону». Згідно з Ронкальським положеннями імператор отримав верховну владу в містах: право призначення чиновників, вищого суду, карбування монет, збирання податку, торгового мита, а в деяких містах він призначив своїх керівників – подестів. Більшість міст прийняли цю систему, а Мілан, Крема і Брешія відмовились. Наслідком консолідації комун у боротьбі з Фрідріхом стало створення Ломбардської ліги (Lega Lombarda). Об'єднання зусиль призвело до поразки Фрідріха. На мирній конференції 1177 року у Венеції комуни виступали у ролі повноцінних суб'єктів. У 1182 році імператор Фрідріх I Барбаросса під час свого візиту до Тоскани визнав самоврядування міських комун, обмеживши владу маркграфа стягуванням імперських податків і здійсненням правосуддя. А в 1183 році в Констанці був укладений мирний договір за яким міста Ломбардської ліги зберігали свою незалежність від імперії, самостійну адміністрацію, верховну владу – суд, збирання податків. У 1187 році Флоренція отримала від імператора хартію (золоту булу), в якій були зафіксовані привілеї і самостійність флорентійської комуни. Внаслідок боротьби між імперією і комунами виникли політичні течії Гвельфів і Гібелінів. Гібеліни (феодалі. Васали імператора) природньо були прихильниками влади імператора. Гвельфи були суперниками Гогенштауфенів і прихильниками визволення Італії від імперських феодалів.

Боротьба привела до посилення влади посполанів (торговці і ремісників) і в 1250 році Гвельфська партія (parte guelfa) закріпила існуючий суспільний лад в першій конституції посполанів (primo popolo). [3; с. 40] За цією конституцією сформувались велика та мала комуни. У «велику комуну» входили всі громадяни територіальної громади, в тому числі й «гранди». А в малу входили виключно посполани які обирали капітана (capitano del popolo). Під його

керівництвом діяли дві ради: загальна і спеціальна. Велику комуну очолював подеста (podesta). Він обирався з кола позаміських незалежних грандів які мали юридичну освіту. За це комуна платила подесту гроші і він був їй підконтрольний (sindicato). Крім того було створено колегію 12 старійшин-анціанів (anziani). [11; с. 576] Встановлення подестату означало падіння впливу старого міського нобілітету і перехід влади до багатих посполанів Флоренції. З 1282 Флоренцією починає керувати уряд попеланів. Уряд носив назву «пріорату», а потім «сеньйорії» (пріор – старійшина цеху). Найбільшо удару феодалам було завдано в 1293 році коли у Флоренції була прийнята антифеодальна конституція яка називалась «Встановлення справедливості» («Ordinamenti della giustizia»). Згідно неї «гранди» були відсторонені від політичного життя комуни і за їхні злочин проти посполанів була встановлена смертна кара. Коли людину хотіли залишити політичних прав її оголошували Грандом або Суперграндом. Однак гранди могли отримати політичні права якщо вступали в цех.

Подеста, що представляв інтереси багатой олігархії, був усунений від влади. Був також створений новий муніципальний орган — Рада старійшин (іт. Consiglio degli Anziani), до складу якої увійшли по два представники від всіх шести районів міста. Рада старійшин сконцентрувала в своїх руках фінансове і фіскальне управління республіки. Консортерії були скасовані, а їх башти зруйновані. Отже подестат досить суттєво відрізнявся від консулату. Насамперед це характеризувалось зміною структури державної влади та способу її формування і здійснення. Відбулось встановлення інституту громадянства. Остаточо було закріплено право громад-корпорацій на проведення власної фіскальної, емісійної політики. Досить важливим автор вважає формування збройних сил. Таким чином встановлення суверенітету та незалежності громад-корпорацій було наслідком впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Комунальне самоврядування поширювалося на всі основні сфери життя комуни. Насамперед це - управління об'єктами власності комуни, включаючи укріплення, ринки, ліси, угіддя, джерела води, дороги, вулиці, площі, мости тощо. Важлива сфера управління - комунальні служби. До виняткової компетенції комун належало право встановлювати порядок роботи і тарифи за користування млинами, іншими необхідними городянам спорудами. Комуна призначала вчителів, наглядачів до сирітських будинків, лепрозоріїв.

Важливою прерогативою виконавчих органів комун був призов на військову службу, до міської міліції. Досить часто мер міста одночасно був і «генеральним капітаном міста», він командував міським військом у разі ведення воєнних дій. Юрисдикція комуни поширювалась як на її громадян, так і на всіх, хто перебував на території міста. А громадянином комуни людина могла стати лише після виконання передбачених хартією вимог (наявність нерухомості на території комуни, ценз осілості, принесення присяги тощо). [7; с. 375] Куйбіда В. звертає увагу на те,

що деякі великі міста не змогли вибороти для себе повноцінного самоврядування. У Франції наприклад такі міста як Париж, Орлеан, Бурж набули права обирати старшин і міську раду але повноваження суду здійснював сеньйор на землі якого знаходилось місто. Наприклад в Парижі й Орлеані сеньйором був король. Міста складали замкнуті корпорації які захищали інтереси членів громади-корпорації. В Німеччині, крім т. зв. імперських і «попівських» міст, існували й міста, що перебували у власності курфюрстів аж до кінця XVIII ст. Якщо імперські міста (Гамбург, Бремен, Нюрнберг) мали власний суд, видавали власні кодифікації права, набирали військо, а імператор міг видавати розпорядження, тільки перебуваючи безпосередньо у місті, то міста, що належали курфюрстам, почувалися значно гірше. Останні не тільки збирали побори зі своїх міст, але й регламентували роботу ринків і цехів, забороняли мати свої самоуправні комуни, утворювати союзи міст, накладали інші обмеження. [9; с. 110-111] В імператорських привілеях Бремену йшлося про те що людина яка пробула в місті рік і один день ставала вільною. Жителям Страсбурга було даровано право згідно якого на них розповсюджувалась юрисдикція тільки суду цього міста. Громадами-корпораціями Відня, Нюрнберга були заборонені «божі суди». Також було введено суд присяжних. За Хартією Фрайбурга «будь-яке свідчення повинно бути надано двома свідками які чули і які бачили». Також вперше право фіксується у письмовій формі. Тобто в громадах-корпораціях судова система була реформована і була більш ефективною ніж сеньйоріальний суд. Також був унормований захст особистих немайнових прав. [2; с. 168-170] Міста у Франції які змогли вибороти собі свободу називались вільними (villes franches) або буржуазними (villes de bourgeois – житель укріпленого міста). А правовий статус громадянина або жителя міста мав ряд переваг (особиста свобода, підсудність міському суду, участь у формуванні муніципалітету). З роз-

витком станово-представницьких інститутів статус жителів територіальної громади виріс і навіть не зважаючи на диференціацію за майновим елементом територіальна громада була досить консолідованою структурою. Водночас як зауважує В. Куйбіда у середині корпоративної структури територіальної громади утворювались корпоративні структури нижчого рівня: цехи, гільдії братства. Правовий статус цих об'єднань було остаточно врегульовано в XI столітті такими правовими нормами як грамоти сеньйорів та статuti. [8; с. 16]

Отже, громади-корпорації в період середньовіччя досягли надзвичайного розквіту. Гобс і Локк уявляли людину як істоту що володіє власністю й керується розумом. Вони вважали що суверенітет походить від власників і становить потугу власності. За великим рахунком це відобразилось у реалізації громад-корпорацій в середньовічній Європі. Соціально-економічний розвиток громад у містах, а потім і в менших адміністративно-територіальних одиницях призвів до політичної боротьби за форму в якій зможе реалізуватись зміст громади-корпорації. Виявилось, що «міста комуни» як зовнішня форма прояву громад-корпорацій були саме тим необхідним чинником який допоміг реалізувати громадам їхні можливості.

Передумови розвитку громад-корпорацій були схожими однак сформовані комуни мали різні моделі. Цьому сприяли різниця в шаблонах економічного розвитку, сприйняття політико-правових ідей, соціальної стратифікації, історичних та географічних факторів.

Конституційно-правові моделі відрізнялись за формою і змістом. Якщо для Італійських комун були притаманні державний суверенітет і незалежність то комуни Франції досягли лише локальної автономії.

Розвиток громад-корпорацій був закономірним явищем і справив надзвичайне та вирішальне значення у подальшій розбудові корпоративних громадських спільнот.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. А. З. Манфред. История Франции Т. 1. – М.: Наука, 1972. – 356 с.
2. Б. Боневич История Германии. - М.: КДУ, 2008. - Т. 1. - 544 с.
3. В. И. Рутенберг Итальянский город от раннего Средневековья до Возрождения. – Ленинград: Наука, 1987. – 173 с.
4. Д. Заяць Історичні традиції впровадження статутів територіальних громад в Україні // Ефективність державного управління. № 16/17, 2008. - С. 212 - 213
5. Ж. Карпантьє История Франции. - СПб.: Евразия, 2008. – 607 с.
6. Котельникова Л. А. Феодализм и город в Италии в VIII - XV веках. - М. Наука, 1987. — 253 с.
7. Кравченко В. В. Конституційне право України.- К.: Атіка, 2004 – 512 с.
8. Куйбіда В. С. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні. – Львів: Літопис, 2001. – 375 с.
9. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн.- К.: Атіка, 2004. – 616 с.
10. Никколо Макиавелли. История Флоренции. — М.: Наука, 1973. – С. 293
11. С. Д. Сказкин. История Италии Т. 1. – М.: Наука, 1970. – 576 с.
12. Ястребицкая А.Л Средневековая культура и город в новой исторической науке. М.: Интерпракс, 1995. — 416 с.